Un filolog nedreptățit: Al. Procopovici

Cel mai fidel discipol al lui Sextil Puşcariu, bucovineanul Alexe Procopovici (1884–1946), a fost urmărit cu obstinație de un recul contestatar menit parcă să contracareze zelul protecționist al mentorului său. Când acesta îl propulsează într-o postură academică, imediat după Unire, în 1919, Procopovici avea 35 de ani, fără a se lăsa însă covârşit de responsabilitățile ce i se confereau: cea de agregat la Catedra de limba şi literatura română a Universității din Cernăuți, devenită vacantă prin venirea lui Sextil Puşcariu la Cluj, şi pe care emulul său o va servi ca titular din 1922, precum şi alegerea sa ca membru corespondent al Academiei Române.

Atribuirea acestui titlu în aceeaşi zi în care îşi susținuse şi doctoratul pare să fi fost unul dintre mobilurile care au declanşat un întreg cortegiu de animozități, mai ales din partea lui Eugen Lovinescu, care îl va ataca într-un virulent pamflet intitulat *Alexe Procopovici sau „Omul care n-a scris nimic”*[232]. Un text pe care Călinescu îl apropia de *Beția de cuvinte* a lui Maiorescu, o diatribă unde „nu intră în discuțiune dreptatea, ci numai justețea morală a polemicei în sine”, în urma căreia „o vietate nevinovată a căzut în chihlimbarul încă fluid şi a rămas împietrit acolo”[233]. Polemistul imbatabil nu-i cruțase nici pe M. Dragomirescu sau D. Caracostea. Iritarea lui Lovinescu ar fi avut o motivație dacă ar fi să ne referim doar la lista de lucrări a celui incriminat, care nu publicase până la acea dată decât densul

[232] Vezi Eugen Lovinescu, *Critice*, ediție definitivă, vol. V, Bucureşti, Editura Ancora, 1928, p. 101–109.

[233] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. cit., p. 803.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

studiu *Despre nazalizare şi rotacism* (de peste 40 de pagini în „Analele Academiei"), o riguroasă ediţie critică a *Cazaniei a II-a* a lui Coresi din 1581, realizată împreună cu Puşcariu, dar lipsită de studiul filologic şi lingvistic promis, la care s-ar mai adăuga câteva articole publicate în „Junimea literară".

Propunerea făcută de Sextil Puşcariu în forul academic (care îl va irita şi pe O. Densusianu, sprijinitor al lui I.-A. Candrea, făcându-l să părăsească sala de şedinţă) avea însă alte temeiuri, mai presus de cele doar opt titluri pe care le cuprindea lista bibliografică a protejatului său. O posibilă justificare a acestei opţiuni poate fi regăsită în prezentarea citită în faţa membrilor Secţiunii literare de către I. Bianu, care susţinea un punct de vedere adecvat în bună măsură momentului istoric respectiv. Acesta sublinia faptul că Academia Română îşi propusese să se afirme încă de la înfiinţare drept „cea mai înaltă instituţiune culturală a românismului întreg, chemând în sânul ei pe cei mai distinşi scriitori şi bărbaţi de ştiinţă din toate provinciile locuite de români". Nu ar trebui însă să extrapolăm acest – să-i zicem – concurs de împrejurări, căci „cel mai de seamă filolog pe care îl are Bucovina", cum îl recomandase Puşcariu în 1919, nu va infirma această învestitură de încredere. Gestul mentorului de a-i acorda un credit moral, exagerat după unii, pare să fi fost benefic pentru cariera viitoare a lui Procopovici.

Cel ce avea să se integreze rapid în strălucita pleiadă a „muzeiştilor" clujeni, chiar dacă nu-i va egala prin contribuţiile sale pe un Sextil Puşcariu, Vasile Bogrea sau Nicolae Drăganu, manifestă, concomitent cu preocupările de fonetică istorică, de lingvistică generală sau de istorie a limbii române[234], un interes constant pentru filologie şi istorie literară[235]. Fie prin intermediul unor sinteze şi studii temeinic

[234] A se vedea Mircea Borcilă, *Alexe Procopovici (1884–1946)*, în CL, XXII, 1977, nr. 1, p. 17–26.

[235] Vezi Eugen Pavel, *Al. Procopovici şi vechiul scris românesc*, în CL, XXX, 1985, nr. 1, p. 10–13; Dan Horia Mazilu, *Un istoric al literaturii române vechi*, în „Luceafărul", s.n., I, nr. 5, 28 februarie 1990, p. 12; idem, *Alexe Procopovici şi literatura română veche*, în LL, 1990, II, p.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

concepute, a unor ample şi documentate recenzii, în maniera încetățenită la „Dacoromania", fie prin editarea sârguincioasă a unor texte, Al. Procopovici a confirmat, de cele mai multe ori, apetența sa pentru acest domeniu. Situându-se de fiecare dată în miezul discuțiilor privitoare la problemele controversate ale filologiei româneşti, el a emis opinii interesante legate de datarea şi localizarea textelor rotacizante, caracterul lor de copie sau de original, de filiația textelor, precum şi de persoana copiştilor şi a traducătorilor. Dacă unele din ideile sale nu excelează prin noutate absolută, preluându-se prezumții vehiculate anterior, reținem bogatul eşafodaj descriptiv, aplicația la obiect, nuanțările şi probele aduse în susținerea tezelor pe care le-a îmbrățişat. Chiar şi atunci când pledează pentru teorii mai puțin plauzibile, în speță pentru originea husită a unor arhetipuri, se distinge o anume fervoare şi acuratețe a demonstrației, animate de un spirit partizan viu, logica argumentelor pe care le invocă în pofida premiselor greşite de la care a pornit.

Încă din 1908, într-o comunicare consacrată paralelei dintre nazalizare şi rotacism, Al. Procopovici face dovada unei bune familiarizări cu textele vechi, fapt ce-i permite fine disociații de ordin filologic. Acceptă, de pildă, caracterul de copie al *Codicelui Voronețean*, cu toate că se înşală atunci când îl consideră drept cel mai vechi dintre monumentele literare, datându-l, la fel ca N. Iorga, în prima jumătate a secolului al XVI-lea[236], față de O. Densusianu, care se pronunțase, tot prin aplicarea criteriului lingvistic, pentru a doua jumătate a aceluiaşi secol. Al. Procopovici vedea, totodată, în persoana copistului, „un foarte fin observator al

155–163, III–IV, p. 305–310; Nicolae Florescu, *Istoriografia literaturii române vechi*, vol. I, *Evoluția metodelor de cercetare*, Bucureşti, Editura „Jurnalul Literar", 1996, p. 22–23, 38–39.

[236] Alecsie Procopovici, *Despre nazalizare şi rotacism*, în AAR, Mem. secț. lit., seria II, tom XXX, Bucureşti, 1908, p. 293; Al. Mareş, în LR, XXXI, 1982, nr. 1, p. 41–50, datează manuscrisul în intervalul 1563–1583; idem, *Scriere*, p. 324–325.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

limbii noastre şi al sunetelor ei îndeosebi”[237], ţinuta grafică şi consecvenţa ortografică trădând un iniţiat în arta scrisului, spre deosebire de nesiguranţa copiştilor *Psaltirii Scheiene.*

La fel de incitante sunt concluziile sale referitoare la paternitatea *Psaltirii Scheiene*, el fiind primul care lansează ideea colaborării a trei copişti, delimitând partea de contribuţie a fiecăruia, după ce I. Bianu şi I.-A. Candrea sugeraseră iniţial existenţa doar a doi copişti[238], pentru ca, în ediţia din 1916, ultimul să se ralieze în mod tacit opiniei lui Al. Procopovici. Filologul bucovinean se hazardează însă în localizarea copiei în nord-estul Transilvaniei, punând-o pe seama conlucrării unor preoţi secui, propagatori ai protestantismului, şi a unui cleric muntean refugiat sau anume chemat, motivând aceasta prin unele substituiri din grafie şi prin configuraţia criptogramei[239].

Notabilă este intervenţia sa în legătură cu versiunea *Psaltirii Hurmuzaki*, manuscris care conservă o copie, şi nu autograful traducătorului, cum susţinuse I.-A. Candrea, bazându-se pe ocurenţa unor forme slavone în textul românesc. Această aserţiune va fi combătută de către Al. Procopovici, care demonstrează în mod edificator că un traducător nu consemnează cuvinte sau grupuri de litere din limba din care traduce, fiind orientat doar asupra raporturilor dintre textul slavon şi versiunea pe care o realizează. Rezervele sale sunt motivate prin faptul că începuturile fragmentelor de versete cad de regulă în mijlocul unor propoziţii, corecturile ce apar în cuprinsul Psaltirii putând fi puse pe seama manierei de a transcrie a copistului. Acesta ar fi copiat pe mici porţiuni, fără să lectureze în prealabil, propoziţii întregi sau părţi de

[237] Al. Procopovici, *Din istoria raporturilor noastre interdialectale*, în DR, IV_1, 1924–1926, p. 55; vezi şi DR, X_2, 1941–1943, p. 494.

[238] I. Bianu, *Psaltirea Scheiană (1482)*, tomul I. Textul în facsimile şi transcriere cu variantele din Coresi (1577), Bucureşti, 1887, p. XII; L.-Aureliu Candrea, *Monumentele cele mai vechi de limbă românească*, în „Noua revistă română”, III, 1901, nr. 36, p. 534–540.

[239] *Despre nazalizare...*, p. 300; cf. şi contraargumentele lui C. Lacea şi Nicolae Drăganu (DR, III, 1922–1923, p. 461–471, respectiv p. 914–929), adepţi ai teoriei „săsismelor”.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

propoziție potrivit construcției lor sintactice. De aici neglijențele şi inconsecvențele ortografice, repetarea unor omisiuni de litere, cuvinte sau secțiuni de propoziții, ceea ce denotă un copist care „şovăie mereu între autoritatea formei lingvistice a originalului său şi între obişnuințele graiului din zilele lui”[240]. O mențiune se cuvine făcută şi ipotezei sale potrivit căreia psaltirile româneşti nu ar deriva dintr-un singur arhetip, existând cel puțin două traduceri deosebite[241].

În mult controversata problemă a curentului cultural-religios care a declanşat traducerile în româneşte, Procopovici este adeptul teoriei husite, pusă în circulație de N. Iorga, împărtăşită de S. Puşcariu, apoi de N. Drăganu, într-o primă fază, precum şi de I.-A. Candrea. Într-o încercare de a stabili filiația versiunilor româneşti ale catehismelor, filologul din Cernăuți se asociază părerii lui Al. Rosetti privitoare la originalul rotacizant al traducerii, pe care însă o pune în legătură cu husitismul şi nu cu luteranismul. Perioada de timp în care reforma se consolidează i se pare insuficientă pentru efectuarea traducerilor, ceea ce îl îndeamnă să apeleze la singura influență anterioară secolului al XVI-lea care s-ar fi putut exercita atunci. Procopovici are în vedere în primul rând caracterul arhaic al limbii textelor rotacizante în comparație cu limba textelor coresiene, a căror vechime s-ar explica nu prin deosebiri dialectale, ci prin diacronie[242]. După părerea sa, textul inițial grecesc a ajuns la

[240] DR, IV_2, 1924–1926, p. 1166–1167; au aderat la această opinie A. Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV, 1964, nr. 5, p. 588–590; Ion Gheție, *Psaltirea Hurmuzachi – copie sau original?*, în SLLF, vol. III, p. 241–259; Al. Rosetti, *Observații asupra textului şi limbii Psaltirii Hurmuzaki*, în SCL, XXXII, 1981, nr. 5, p. 521–528.

[241] Al. Procopovici, *Adecă (Studiu de istoria limbii şi de istoria traducerilor noastre vechi*), extras din *Omagiu lui Ion I. Nistor*, Cernăuți, Glasul Bucovinei, 1937, p. 6; a se vedea Alexandru Mareş, *Filiația psaltirilor româneşti din secolul al XVI-lea*, în VTR, p. 207–261.

[242] Vezi Alexe Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, Institutul de Arte Grafice şi Editură „Glasul Bucovinei”, 1922, p. 71; idem, *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane*, în „Făt-Frumos”, II, 1927,

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

slavii din Boemia, unde a suferit în secolul al XV-lea anumite remanieri husite, reflectate atât de titlul catehismului coresian (*Întrebare creştinească*), cât şi de prefaţa cărţii, ambele probe fiind însă pur speculative. O formulare a titlului în spiritul mişcării husite nu ar explica apoi traducerea Psaltirii şi a Apostolului, iar descendenţa prefeţei din modelul invocat este infirmată de prezenţa acesteia numai în tipărituri, nu şi în manuscrise[243]. Ipoteza privind plasarea traducerilor româneşti în secolul al XV-lea, sub influenţa exercitată de mişcarea husită a „fraţilor boemi", i se pare, în cele din urmă, lui Alexandru Rosetti a fi rezultatul unei fantezii lipsite total de suport real, pe care acesta o taxează sentenţios: „Tabloul închipuit de Procopovici este idilic"[244].

Nu mai puţin relevant este tratatul condensat de *Introducere în studiul literaturii vechi*[245], o tentativă de abordare a începuturilor culturii noastre spirituale, pornind de la semnificaţia generică a termenului de *literatură*. Încă de la început se observă că este tributar în mare parte unor modele istoriografice pe care nu le ascunde, între care se detaşează N. Iorga, căruia îi recunoaşte atât calitatea de a scoate la iveală nume necunoscute, cât şi pe aceea de a reaşeza la proporţiile reale scriitori care fuseseră supraevaluaţi cândva. Autorul se apleacă, în spirit comparatist, asupra „înlănţuirii" vechii noastre culturi cu cele învecinate, precum şi asupra diferitelor curente care şi-au pus amprenta asupra ei, „până şi cultura noastră cărturărească porni să îmbrace haina naţională a limbii româneşti"[246]. El este convins, totodată, că explorarea epocii vechi presupune o sondare în „adâncul veacurilor", ceea ce îl determină să reevalueze fenomenul

nr. 4, p. 107–108; vezi şi răspunsul autorului la o recenzie a lui Al. Rosetti din „Grai şi suflet", în RF, II, 1928, nr. 1–2, p. 211–214.

[243] A se vedea D.R. Mazilu, *Diaconul Coresi. Contribuţii*, Ploieşti, Tipografia Librăriei „Cartea Românească", 1933, p. 24; Gheţie, *Începuturile*, p. 85.

[244] Rosetti, *Istoria*, p. 675.

[245] Reeditată de Dan Horia Mazilu, în 2006, la Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă & Institutul de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu".

[246] *Introducere în studiul literaturii vechi*, p. 109.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

cultural din secolul al XV-lea. După ce parcurge perioadele aflate sub „vraja" culturii bizantine, receptate prin filieră slavonă, istoricul tratează, cu aceeaşi rigoare metodologică, epoca aşa-zisei „hegemonii" româneşti, în care spiritualitatea autohtonă, situată în avangarda ortodoxismului, preluase multe dintre atribuţiile Bizanţului dispărut. Nu este ocolită, de exemplu, nici chestiunea „homerică" a autenticităţii şi a paternităţii *Învăţăturilor lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, faţă de care înclină fără ezitare, în consonanţă cu prima opţiune a lui N. Iorga, în favoarea domnitorului muntean, în care Procopovici vede „cel mai însemnat scriitor în limba slavonă ieşit din rândurile românilor"[247]. Autorul percepe, în final, şi rolul lui Coresi la adevărata lui dimensiune, acesta nefiind, de fapt, întemeietorul limbii române literare, ci mai mult un „nume colectiv", care îi înglobează pe toţi cei care au participat la edificarea vechiului scris românesc.

Dincolo de vulnerabilitatea unor luări de poziţie, precum patronajul husit, formaţia filologică şi istorico-literară a lui Procopovici se dovedeşte a fi solidă, cu largi orizonturi. Într-un succint excurs din 1927 (*De la Coresi diaconul la Teofil, mitropolitul lui Mateiu Basarab*[248]), el parcurge alert întreaga epocă de aur a tiparului de la noi, întregindu-şi *Introducerea* din 1922. Expuse uneori doar tangenţial, sugestiile sale privind posibila valoare prozodică a punctuaţiei în textele slavo-române[249] sau necesitatea de a restrânge cercetările asupra limbii din secolul al XVI-lea doar la texte care îi aparţin în mod indubitabil[250] devin fertile în perimetrul actual al investigaţiei filologice.

În fine, editorul prob se regăseşte în graniţele aceleiaşi acribii filologice, concretizată prin publicarea, în 1914, în colaborare cu Sextil Puşcariu, a uneia dintre cele dintâi ediţii critice riguroase prin metoda transcrierii interpretative:

[247] *Ibidem*, p. 79.
[248] Extras din *Omagiu lui I. Bianu*, Bucureşti, Cultura Naţională, 1927.
[249] DR, X_2, 1941–1943, p. 493.
[250] DR, VI, 1931, p. 397.

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

Cazania a II-a a lui Coresi din 1581. Deşi nu a mai fost întregită prin studiul filologic promis[251], ediția este totuşi dotată în subsolul textului cu un aparat critic adecvat, care cuprinde note referitoare la grafia sau la posibilele interpretări ale grafiei textului, precum şi diferențele de ordin fonetic, morfologic şi lexical înregistrate de *Tetraevanghelul* lui Coresi (1561), *Tâlcul evangheliilor* (cca 1567–1568) şi *Evangheliarul* lui Radu de la Măniceşti (1574), acesta din urmă după transcrierea lui M. Gaster.

O altă ediție, de un interes mai mult didactic, îi este consacrată de către Procopovici *Cronicii* lui Ion Neculce, pe care o publică în întregime în 1932 (cu reeditări în 1936 şi 1942), în seria „Clasicii români comentați" a Editurii „Scrisul Românesc" din Craiova, colecție coordonată de Nicolae Cartojan. Fiind de fapt o reproducere după textul editat de M. Kogălniceanu în 1845, ediția este prevăzută cu un succint preambul şi un apendice care-i conferă o oarecare utilitate. Intențiile sale de a porni în stabilirea textului de bază de la manuscrise, prin aplicarea unei metodologii adecvate, nu vor depăşi stadiul de proiect.

Dincolo de aceste neîmpliniri, Al. Procopovici rămâne una dintre figurile memorabile ale şcolii lingvistice clujene, promotor al unor principii de muncă şi al unei discipline intelectuale sobre, bine articulate, întruchipând, aşa cum îl creionează mentorul său, modelul cercetătorului „meticulos, ager pentru problemele filologice, insistent când ceva a

[251] Referitor la stadiul pregătirii celui de-al doilea volum al ediției *Evangheliei cu învățătură*, Sextil Puşcariu nota în jurnalul său, pe data de 27 februarie 1917, că „e scos pe fişe întreg glosarul şi anume până la pag. 100 cuvânt de cuvânt, până la pag. 250 toate cuvintele care din punct de vedere gramatical cuprind ceva interesant, iar de la 251 înainte aproape numai cuvintele de interes lexicografic. Aproape 20 000 de fişe aşteaptă, aşezate după alfabet, de a fi preluate în glosar. Materialul acesta [...] va fi apoi lucrat în *Gramatică*, arătându-se toate particularitățile fonologice, morfologice, derivative, lexicografice şi sintactice" (*Memorii*, ediție de Magdalena Vulpe, prefață de Ion Bulei, note de Ion Bulei şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, p. 193).

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)

rămas neclar şi cu dragoste de lucru”[252]. Într-o retrospectivă a lingvisticii interbelice, Iorgu Iordan se referea la o anumită plafonare a lui Procopovici, datorată faptului că acesta „era împărţit între filologie şi lingvistică”, Credem că tocmai această pendulare între domenii complementare defineşte profilul cărturarului onest, fără sclipiri, dar bine informat, preocupat să aplice datele foneticii istorice şi ale istoriei limbii române în explicarea unor subtilităţi de critică textuală.

[252] Sextil Puşcariu, *loc. cit.*

BDD-B12-15 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:18 UTC)